

Участь малолітніх та неповнолітніх осіб як сторін у цивільному процесі

Юлія ВАСИЛИК,
студентка IV курсу
Київського університету права НАН України

26

У статті розглядається питання участі малолітніх та неповнолітніх осіб у цивільному процесі. Зроблено висновок щодо необхідності забезпечення неповнолітніх необхідними процесуальними можливостями для захисту чи визнання тих матеріальних прав, якими вони наділені відповідно до своєї дієздатності.

Ключові слова: неповнолітній, малолітній, цивільна процесуальна правоздатність, цивільна процесуальна дієздатність, судовий процес, правосуддя.

В статье рассматривается вопрос участия малолетних и несовершеннолетних лиц в гражданском процессе. Полученные выводы касаются необходимости обеспечения несовершеннолетних необходимыми процессуальными возможностями для защиты и признания тех материальных прав, которыми они наделены согласно своей дееспособности.

Ключевые слова: несовершеннолетний, малолетний, гражданская процессуальная правоспособность, гражданская процессуальная дееспособность, судебный процесс, правосудие.

Участь у цивільному процесі неповнолітніх набуває дедалі більшої актуальності тому, що вони є носіями певних цивільних прав та обов'язків, необхідність у захисті, визнанні чи оспорюванні яких породжує цивільні процесуальні правовідносини. Цивільна та цивільна процесуальна правосуб'єктності перебувають у тісному взаємозв'язку, що відображає діалектичний зв'язок матеріального та процесуального права. Суб'єкти цивільного процесуального права наділені процесуальною правоздатністю й дієздатністю, що дає їм можливість захистити належні їм права та інтереси. Особи, що мають неповну цивільну дієздатність, так само повинні мати можливість звернутися до суду по їх захист, а відтак мають бути наділені цивільною процесуальною правосуб'єктністю в тому обсязі, який дав би змогу відновити порушене право або вимагати визнання його.

Особливості участі неповнолітніх та малолітніх у цивільному процесі завжди привертала увагу вчених, зокрема це питання вивчали такі зарубіжні та вітчизняні науковці: Д. Юнова, Л. Кондратьєва, З. Ромовська, Л. Сапейко, Т. Фаддєєва та ін. Проте, незважаючи на проведені дослідження, деякі аспекти участі неповнолітніх у цивільному процесі залишаються недостатньо чітко визначеними, зокрема через динамічність українського законодавства.

Метою цієї статті є дослідження статусу неповнолітніх, умов та підстав їхньої участі в цивільних процесуальних відносинах. Тому слід вирішити такі питання: визначити, хто згідно з нормами чинного законодавства належить до категорії малолітніх та неповнолітніх осіб; встановити особливості виникнення їхньої цивільної процесуальної право- та дієздатності; з'ясувати коло їхніх прав та обов'язків; дослідити, чи достатнім обсягом прав вони наділені.

Насамперед потрібно зазначити, що законодавець повинен передбачити належний обсяг цивільної процесуальної дієздатності неповнолітніх осіб, який би, з одного боку, забезпечував права таких осіб, а з другого – не надавав би тих прав, які вони не можуть реалізувати через свій вік. У преамбулі Конвенції про права дитини, проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року та ратифікованої Верховною Радою України 27 лютого 1991 року, зазначається, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи й належний правовий захист» [1]. Принцип 8 Декларації прав дитини проголошує: «Дитина повинна за всіх обставин бути серед тих, хто першими одержують захист і допомогу».

Зі змісту норм Конвенції ООН «Про права дитини» від 20 листопада 1989 року можна дійти висновку, що діти не

належать до об'єктів права, вони виступають його повноправними суб'єктами. На підтвердження цього положення українське законодавство, а саме Сімейний кодекс України, розглядає дитину як самостійного учасника правовідносин. Законодавство визначає, що неповнолітні й малолітні особи наділені комплексом цивільних прав, серед яких є і майнові, і особисті немайнові. Для їх забезпечення слід наділити дітей також відповідними процесуальними правами.

Передумови участі неповнолітніх і малолітніх у цивільному процесі закладено статтею 129 Конституції України, де вказано, що основними принципами судочинства є рівність усіх учасників перед законом і судом; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів та в доведенні перед судом їх переконливості тощо [2]. Очевидно, що Конституція в цій частині не зазначає обмежень щодо неповнолітніх.

Цивільна процесуальна право- та дієздатність неповнолітніх визначена Цивільним процесуальним кодексом. Однак після аналізу змісту відповідних норм стає зрозуміло, що вони мають відсилний характер, тобто визначають, що обсяг цивільної процесуальної дієздатності залежить від цивільної дієздатності. У цивільному законодавстві є такі її види: часткова, неповна та повна. Так, згідно з ч. 1 ст. 31 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) [3] особа вважається малолітньою та такою, що має часткову цивільну дієздатність фізичної особи, до досягнення нею 14 років. А відповідно до ч. 1 ст. 32 ЦКУ неповнолітньою та такою, що має неповну цивільну дієздатність, визнається особа у віці від 14 до 18 років. Повну цивільну дієздатність мають особи, які досягли 18 років – повноліття (ч. 1 ст. 34 ЦКУ).

Стосовно цивільної процесуальної дієздатності, тобто здатності особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді, зазначмо, що згідно з ч. 1 ст. 29 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПКУ) нею наділяються фізичні особи, які досягли повноліття. І лише в окремих випадках настання повної цивільної дієздатності пов'язується з певною подією. Наприклад, нормою ч. 3 ст. 29 ЦПКУ [4] передбачено, що в разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу, а також в інших випадках у порядку, встановленому в ЦПКУ. З аналізу наведених норм випливає, що отримання неповнолітньою особою повної цивільної дієздатності має наслідком набуття нею цивільної процесуальної дієздатності.

Оскільки, як уже зазначалося, неповнолітніх законодавством поділено на дві групи, слід розглядати весь обсяг прав та обов'язків окремо.

Згідно зі ст. 28 ЦПКУ здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (цивільну процесуальну правоздатність) мають усі фізичні особи. Тобто з формулювання норми випливає, що малолітні та неповнолітні особи не є винятком у цьому разі. При цьому згідно з ч. 2 ст. 29 ЦПКУ неповнолітні особи віком від 14 до 18 років, а також особи, цивільна дієздатність котрих обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають із відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Окрім того, суд може залучити до участі в таких справах законного представника такого громадянина. Щоб уточнити, в якій формі це необхідно зробити, ЦПКУ було доповнено ст. 27-1 «Забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи» згідно із законом № 1397-VI від 21.05.2009 р., у якій зазначалися процесуальні форми їхньої участі. Так, під час розгляду справи, крім прав та обов'язків, визначених ст. 27 ЦПКУ, малолітня або неповнолітня особа має й такі процесуальні права: безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки; отримувати через представника чи законного представника інформа-

цію про судовий розгляд; здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені законодавством.

Як приклад виникнення цивільної процесуальної дієздатності у неповнолітніх наведемо норму, закріплену в ст. 18 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [5], де зазначено, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду по захист свого права або інтересу.

Науковець З. Ромовська [6], коментуючи ст. 18 СК України, вказує, що нормою цієї статті закріплюється надання дитині, якій виповнилося чотирнадцять років, цивільної процесуальної дієздатності. Вона має право самостійно подати позовну заяву, у зв'язку з чим набуває процесуальні права позивача та відповідача (наприклад, у справі про визнання батьківства, стягнення аліментів, скасування усиновлення тощо). Однак у цьому разі не можна говорити про набуття неповнолітнім повної цивільної процесуальної дієздатності, бо ЦПКУ визначає випадки участі такої особи у цивільних справах як окремого суб'єкта. Тобто якщо йдеться про сімейні правовідносини і неповнолітній захищає свої права, то він має і відповідну цивільну процесуальну дієздатність. Проте в разі участі дитини у справі, наприклад, про визнання недійсним договору банківського вкладу, на укладення якого вона не має відповідної цивільної дієздатності, дитина й не може самостійно бути учасником такого спору. Тож формулювання ЦПКУ про те, що такі категорії дітей мають цивільну процесуальну дієздатність у тих справах, у яких вони особисто беруть участь, з одного боку, забезпечує їх реальним механізмом захисту таких прав, а з другого – не надає їм більшого обсягу дієздатності, ніж визначено матеріальними нормами цивільного права. В основі такого підходу – вчення про суб'єктів цивільного процесуального права та цивільних процесуальних відносин. Як зазначила науковець С. Федулова, суд, розглядаючи справи, вирішує питання про те, кому належить право і хто наділений юридичним обов'язком, тобто хто є суб'єктом матеріальних відносин. Суб'єктний склад матеріальних відносин відображається у процесуальних відносинах [7].

Крім того, як впливає зі змісту ч. 2 ст. 23 СК України, за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, їй може бути надано право на шлюб за рішенням суду, якщо встановлять, що це відповідає її інтересам. Закріплюючи таку процедуру отримання права на шлюб неповнолітніми, законодавець передбачив можливість перевірки судом відповідності таких дій інтересам особи.

Іще однією особливістю забезпечення прав та законних інтересів неповнолітніх і малолітніх у цивільному процесі є законодавче закріплення права суду не приймати відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє (ч. 5 ст. 174 ЦПКУ). Такий підхід застосовує законодавець і в разі укладення мирової угоди (ч. 6 ст. 175 ЦПКУ). При цьому ст. 174 та ст. 175 ЦПКУ взагалі не порушують питання аналізу судом правомірності визнання позову чи відмови позивача від нього, який керується власним розсудом стосовно відповідності таких дій інтересам неповнолітнього [8]. У цьому аспекті цивільне процесуальне законодавство не враховує можливої участі неповнолітнього як сторони у справі, для якого (в разі неприйняття судом відмови від позову, його визнання чи мирової угоди та ухвалення рішення у справі) можуть настати негативні наслідки у вигляді неможливості повторного звернення до суду особисто або через представника чи задоволення явно необґрунтованих вимог позивача.

Досі спірним залишається питання процесуального становища неповнолітніх у справах, коли позов подають із метою захисту їхніх прав іншими особами у випадках, передбачених сімейним законодавством (наприклад, про встановлення батьківства, стягнення аліментів, участь у вихованні дітей).

Так, у наукових роботах із сімейного права переважає думка, згідно з якою позивачем у цих справах є особа, котра діє на захист прав інших осіб (ст. 45 ЦПКУ) – захищає інтереси дитини. Науковець Т. Фаддєєва [9] стверджує, що уповноваженим суб'єктом на одержання аліментів від батьків є сама дитина. Однак позов у таких справах подається не від дитини, а в інтересах дитини від імені особи, яка фактично виховує дитину, й ця особа є позивачем у справі. З цієї думкою можна погодитися лише стосовно малолітніх осіб, бо, як зазначалося, чотирнадцятирічні особи, котрі є учасниками сімейних відносин, мають право на безпосереднє звернення до суду по захист свого права або інтересу, при цьому участь їхнього законного представника не виключена, однак вона не є обов'язковою на відміну від справ щодо захисту інтересів малолітньої особи (ч. 1, 2 ст. 39 ЦПКУ).

Але потрібно враховувати, що обов'язок утримання дитини до 18-річного віку покладається законодавцем на її обох батьків рівною мірою, тому якщо неповнолітній відмовляється або просто не ініціює стягнення аліментів з другого з батьків на своє утримання, то фактично всі такі витрати припадають на першого з батьків. Отже, цілком виправданим видається позиція законодавця щодо того, що позивачем у цих справах може бути особа, уповноважена захищати інтереси дитини, тобто той із батьків, на утриманні якого вона перебуває.

При цьому відзначмо, що жодних обмежень у реалізації процесуальних прав та обов'язків у неповнолітнього в цивільній справі, де предметом є матеріальні відносини, в які він може вступати самостійно, немає. Навіть те, що суд може в таку справу залучити законного представника, відповідно до ч. 2 ст. 29 ЦПКУ ситуації не змінює, бо позиція законного представника не буде переважачою над думкою неповнолітнього. Потрібно зауважити, що це стосується лише випадків, коли неповнолітні реалізують цивільні процесуальні права та виконують свої обов'язки в суді у справах, що виникають із відносин, у яких вони особисто беруть участь.

Неповнолітній у відносинах, у яких він особисто бере участь, є повноправним учасником цивільного процесу й використовує всі свої процесуальні права, що визначені законодавством. Цивільні справи за участю неповнолітніх розглядають у судовому засіданні за правилами загального процесуального порядку, що містяться в Цивільному кодексі України, і їх розгляд у суді практично не відрізняється від розгляду інших цивільних справ.

У зв'язку з цим спірною видається пропозиція науковця Д. Іонові [10] щодо необхідності окремого закріплення для неповнолітніх у віці від 14 до 18 років права самостійно давати пояснення в усній і письмовій формі та наводити свої аргументи з усіх питань, що виникають у ході судового розгляду; ставити питання іншим особам, що беруть участь у справі; подавати докази й брати участь у їх дослідженні; клопотати про витребування доказів і про виклик свідка; ознайомлюватися з матеріалами справи, брати участь у судових дебатах. Адже, набуваючи повної процесуальної дієздатності, вони, як і інші учасники цивільного процесу, мають усі перелічені вище права.

Неповнолітня особа може виступати не тільки позивачем, а й іншим учасником цивільного процесу – відповідачем, третьою особою. У такому разі вона братиме участь у цивільному процесі не за власною ініціативою. Так, згідно зі ст. 1179 [3] Цивільного кодексу України неповнолітня особа відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах. У разі відсутності в неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, вона відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини.

Виходячи з наведеного, неповнолітня особа, що є стороною у цивільній справі, може мати як повну, так і неповну цивільну процесуальну дієздатність.

Окрім того, необхідно проаналізувати обов'язки осіб, які беруть участь у справі, та неможливість їх виконання

неповнолітніми – суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин.

Серед процесуальних обов'язків велике значення має обов'язок збирання та подання доказів для підтвердження вимог і заперечень сторін. Від його виконання залежить своєчасність і правильність вирішення справи по суті. Неповнолітній особі досить складно визначити необхідне коло доказів у справі та самостійно їх зібрати. На думку Л. Кондратьєвої [11], суд може під час розгляду справи виявити, що неповнолітньому учаснику недостатньо необхідних правових знань, життєвого досвіду для захисту своїх прав та інтересів. У такій ситуації він зобов'язаний залучити законного представника, який надаватиме правову допомогу такій дитині. Тобто за таких обставин участь законного представника є не тільки виправданою, а й необхідною, бо суд зобов'язаний сприяти всебічному й повному з'ясуванню обставин справи (ч. 4 ст. 10 ЦПКУ).

Стосовно малолітніх осіб відзначмо: вони не мають цивільної процесуальної дієздатності; а їхні права в суді захищають виключно законні представники, проте вони не позбавлені цивільної процесуальної правоздатності, чим зумовлюється обсяг їхніх прав, передбачений ст. 27-1 ЦПКУ.

Як приклад можна навести справу, котру розглядали в Чуднівському районному суді Житомирської області [12] за позовом органу опіки та піклування райдержадміністрації в інтересах малолітньої особи до відповідача про звільнення його як опікуна. З актів обстеження матеріально-побутових умов підопічної вбачалося, що між опікуном та малолітньою виникають конфлікти. Дитина не слухалася, відмовлялася допомагати по господарству. Враховуючи вказані обставини, відповідач особисто звернувся із заявою в орган опіки та піклування про звільнення його від опіки над дитиною. Як вбачається із матеріалів справи та пояснень малолітньої особи, вона заперечувала проти звільнення відповідача від опіки над нею. Цей приклад засвідчує, що думка дитини була висловлена й врахована, й у такій спосіб суд забезпечив реалізацію положень ч. 1 ст. 27-1 ЦПКУ. Отже, ця справа ілюструє участь малолітньої особи в цивільному процесі у формі надання пояснень як сторони навіть у разі, коли її інтереси представляють законні представники.

Підсумовуючи дослідження участі малолітніх та неповнолітніх у цивільному процесі, потрібно зазначити, що їхня цивільна процесуальна право- та дієздатність визначена цивільним процесуальним законодавством і перебуває в тісному зв'язку з цивільною дієздатністю. Оскільки за законодавством неповнолітніх поділено на дві групи (до першої належать особи у віці до 14 років, що мають часткову цивільну дієздатність, а до другої – особи у віці від 14 до 18 років, що мають неповну цивільну дієздатність), розглядати весь обсяг процесуальних прав та обов'язків цих груп слід окремо.

Неповнолітні віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають із відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом (ч. 2 ст. 29 ЦПКУ). Але суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи. Разом із тим у сімейних правовідносинах можуть бути випадки, коли спір виникає між неповнолітнім і його законним представником, батьками, усиновлювачами, опікунами. Передбачена ст. 18 СК України можливість самостійно звернутись особі, що досягла 14 років, до суду з цього питання є необхідною гарантією захисту своїх прав від порушень та зловживань. Наведений вище приклад судової практики свідчить, що цивільне процесуальне законодавство повною мірою забезпечує неповнолітнього можливістю захисту таких прав у суді. Отже, неповнолітня особа є повноправним учасником цивільного процесу й має можливість використовувати свої процесуальні права, визначені законодавством.

Малолітні особи згідно з чинним законодавством не мають цивільної процесуальної дієздатності, тому їхні права в суді захищають виключно законні представники. Проте це не позбавляє малолітніх цивільної процесуальної правоздатності, чим зумовлений обсяг прав, передбачений ст. 27 і 27-1 ЦПКУ (приклад практичної реалізації яких – у наведеній справі Чуднівського суду).

Отже, малолітні та неповнолітні є специфічними суб'єктами цивільних процесуальних відносин, бо, з одного боку, до них застосовують положення цивільного процесуального законодавства, як до осіб, котрі беруть участь у справі, або як до інших учасників судового процесу (коли вони виступають свідками), а з другого – суд повинен враховувати пріоритетність інтересів цих категорій, на підставі чого приймати рішення щодо необхідності залучення законного представника або його заміни.

Для отримання можливості активної участі в судочинстві, що сприятиме повнішій реалізації права на захист, малолітня чи неповнолітня особа має виступати повноправним учасником цивільного судочинства, наділений відповідними процесуальними правами та обов'язками для захисту свого права в межах дієздатності.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 13. – Ст. 145.

2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

3. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40 – Ст. 356.

4. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.

5. Сімейний кодекс України. – К.: Парлам. вид-во, 2008. – С. 8.

6. Ромовська З. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар / З. Ромовська. – К.: Видав. дім «Ін Юре», 2003. – С. 62.

7. Федулова С. Н. Субъекты гражданского процесса: понятие и виды / С. Н. Федулова // Вестник московского университета. – 2007. – № 4. – С. 43–56.

8. Сапейко Л. В. Участь малолітніх та неповнолітніх осіб у цивільному процесі / Л. В. Сапейко // Право і безпека. – 2010. – № 1 (33) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_1/PB-1/PB-1_35.pdf

9. Фаддеева Т. А. Проблемы семейного права / Т. А. Фаддеева. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. – 316 с.

10. Ионова Д. Ю. Гражданская процессуальная дееспособность: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Д. Ю. Ионова. – М., 2009. – 29, [1] с.

11. Кондратьева Л. А. Судовий захист неповнолітніх осіб у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Л. А. Кондратьева. – К., 2006. – 25 с.

12. Ухвала Чуднівського районного суду Житомирської області у справі № 22-ц-2013/10р від 15 травня 2010 року.

29

Participation of Minor Children and Juveniles as Parties to Civil Actions

Iuliia VASYLYK,
Student in the 4th Year of Study
of the Kyiv University of Law of
the National Academy of Sciences of
Ukraine

This article is devoted to the problems of the participation of minor children and juveniles in civil actions. Minor children and juveniles are proven to be specific subjects of civil procedural relationships. A minor child or a juvenile should act as a full participant in civil proceedings vested with the relevant procedural rights and responsibilities within the legal ability of protecting their rights. The author makes conclusions regarding the existence of the necessity of ensuring their procedural opportunities to protect or recognize the substantive rights they have due to their legal ability.

Keywords: minor child, juvenile, civil procedural legal capacity, civil procedural legal ability, trial, justice

The participation of juveniles in civil proceedings is becoming increasingly important because they bear certain civil rights and responsibilities which need to be protected, recognized or disputed and give rise to civil procedural relationships. Civil and civil procedural legal personalities are closely interrelated that reflects the dialectical relationship between substantive and procedural law. Subjects of civil procedure law are vested with the procedural legal capacity and ability to enable them to properly protect their rights and interests. People with incomplete civil legal ability should also be able to apply to the courts for their protection, and therefore are to be granted with a civil procedural legal personality to the extent which would enable them to restore the infringed right or demand its acceptance.

The peculiarities of the participation of minor children and juveniles in civil proceedings have always drawn the attention of scientists. In particular, this issue has been studied by the following foreign and domestic researchers:

D. Ionova, L. Kondratieva, Z. Romovska, L. Sapeiko, T. Faddeeva, etc. However, despite previous researches, some aspects of a juveniles' participation in civil proceedings are not clearly defined, in particular, due to the dynamism of the development of Ukrainian legislation.

The purpose of this article is to explore the status of juveniles and the conditions of and grounds for their participation in civil procedural relations. Therefore, it is necessary to resolve the following issues: to determine who, in accordance with the provisions of current legislation, are classified as minor children and juveniles; to define the origins of the specialties of their civil procedural legal capacity and ability; to clarify the scope of their rights and responsibilities; to examine whether they are vested with a sufficient breadth of rights.

First of all, it should be noted that legislators are to provide an adequate scope of the civil procedural legal ability of juveniles which, on the one hand, would ensure the rights of